

OMUL MORAL ÎN VIZIUNEA LUI DIMITRIE CANTEMIR

PARTEA I

Corina Adriana Dumitrescu*

rectorucdc@yahoo.com

Abstract: *What we intend to illustrate is what kind of human prototype Dimitrie Cantemir builds in his work, having as cultural model the Greek philosopher Plato.*

From this perspective, consistent advocacy for knowledge, for truth, is the foundation of the whole "moral edifice" which is especially dedicated by Cantemir in the Sentences (Sententii).

Cantemir's work is an invitation to self-knowledge, thereby contributing to the education of the Romanian human nature.

Keywords: *the moral man, cultural model, knowledge, the truth, European humanism.*

„Principele cărturar”, cum atât de profund și de frumos l-a denumit reputatul istoric Dan Berindei, pe Dimitrie Cantemir, pare că vine înspre noi, cu întreaga lumină și strălucire adunată în cele peste două milenii de cultură occidentală care i-au precedat existența. Acela despre care Nicolae Iorga spunea că a fost „crescut între cărți înțelepte” a reușit în mod excepțional, să-și „onoreze” educația primită prin împlinirea sa spirituală, unică în felul său.

Dimitrie Cantemir, profund marcat de filosofia și de literatura antică mai ales, chiar dacă n-a declarat acest lucru niciodată, prin întreaga sa creație și prin întreaga sa viață pare că a dorit să își arate deplina înclinare către Platon, poate din acea perspectivă a lui Seneca, potrivit căruia „trebuie să ne alegem un om superior și să-l avem mereu înaintea ochilor, ca să trăim astfel ca și cum ne-ar privi și să facem totul ca și cum ne-ar vedea.” Cantemir, prin întreaga sa operă care l-a consacrat a binemeritat apelativele de filosoful, teologul, istoricul, matematicianul, arhitectul, geograful, muzicianul, etnograful, filologul, romancierul, pedagogul, poliglotul adică enciclopedul, eruditul. Deloc întâmplător principele moldav era elogiât la curtea lui Petru cel Mare fiind apreciat drept „cel mai învățat bărbat din Rusia.”

Cantemir, al cărui model cultural a fost Platon a dorit și a făcut totul pentru a împlini zicerea maestrului său întru ale cunoașterii: „Până când regii nu vor deveni filosofi sau filosofi regi, lucrurile nu vor merge niciodată bine în această lume.”

Remarcabilele sale demersuri intelectuale cuprinse și în stăpânirea limbilor clasice precum greaca veche și latina au fost și ele dedicate formării și desăvârșirii sale întru ale filosofiei, știința înțelepciunii, pe care Platon o aprecia drept esențială pentru Principe.

Studiile sale de la Academia patriarhiei grecești din Istanbul i-au înlesnit stăpânirea, în cele din urmă, a 11 limbi și acumularea unei culturi demne de înaintașul său, Platon. Reprezentant ilustru al epocii umaniste și preiluministe, Cantemir și-a scris cea mai mare parte a operei sale în limba latină, iar această creație a sa cuprinde atât domeniul filosofic prin „Metafizica” și „Mic manual de logică generală”, domeniul istoric prin „Istoria creșterii și descreșterii Porții otomane”, „Viața lui Constantin Cantemir” și „Hronicul vechimei româno-moldo-vlahilor” și domeniul literar prin „Istoria

* Prof. univ. dr. - Rectorul Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”, București.

ieroglifică” sau domeniul informării științifice precum „*Descrierea Moldovei*” și „*Sistemul religiei mahomedane*”. Deosebit de apreciate au fost și au rămas și cărțile sale de referință din domeniul pedagogic precum „*Cartea științei muzicii*”, „*Locuri obscure în catehism*” sau „*Mic manual de logică generală*”. Desigur că toate aceste lucrări de referință erau atotcuprinzătoare, profund marcate de viziunea sa complexă asupra lumii și asupra sensului vieții pe Pământ, astfel încât, în fiecare dintre ele vom regăsi și date în legătură cu spațiile culturale de intersecție ale domeniului predilect ilustrat.

Bogăția, fără precedent în cultura noastră, și nu numai, a operei sale, realizată într-o perioadă de timp relativ scurtă, pare să ne sugereze că, un alt îndemn antic căruia i s-a supus pare să fi fost: „*Ars longa vita brevis*”; căci putem identifica o oarecare „*grabă creatoare*” din partea principelui-cărturar conștient că viața, firul vieții este prea scurt pentru cât de multe vroia el să cuprindă și că, totodată ceea ce lași în urma ta reprezintă șansa fiecăruia spre eternitatea materială.

Conținutul operei sale atât de diversă și de valoroasă este acela care îl poate încadra atât în „*galeria de aur*” a umanismului european dar și a iluminismului, iar în acest conținut de excepție desigur că, un loc aparte îl ocupă viziunea sa asupra omului ca ființă morală. Referiri la acest concept propriu lui Cantemir regăsim, mai mult sau mai puțin, în aproape toate lucrările sale dar conceptul apare cel mai încheșat în „*Istoria ieroglifică*”¹ – apreciat ca fiind primul roman românesc, dar beneficiind și de aprecieri controversate în ultimele trei secole.

Cele mai interesante de analizat din perspectiva construcției omului moral de către Cantemir rămân, „*Sentențiile*”², pe care acesta le prezintă, ca făcând parte din acest roman excepțional, încă din subtitlu. A existat, în legătură cu aceste, „*Sentenții*”, aprecierea că, prin conținutul lor, acestea îl apropie pe Cantemir de Marcus Aurelius, acel reprezentant de frunte al stoicilor, alături de Epictet. Nu știm dacă este așa dar putem prin prisma propriei analize să formulăm o concluzie în legătură cu profilul moral care i s-a părut lui Cantemir că ar trebui să caracterizeze fiecare om din epoca sa.

„*Sentențiile*”, sunt deci valoroase și pentru că, direct, ne descriu cum ar fii dorit Cantemir să fie oamenii epocii sale, de aici și până la descrierea societății în care ar fii dorit să trăiască nemaifiind de făcut decât un pas. „*Construcția*” de către cititor a lumii ideale în care Cantemir se retrăgea adesea atât pentru a trăi fericit cât și pentru a se inspira rămâne desigur o adevărată provocare. Logic, atingerea unui asemenea deziderat de către cititor i-ar putea crea acestuia iluzia „*întâlnirii*” cu acele surse de inspirație care au sprijinit realizarea operei celui care a reprezentat puntea de aur între Occident și Orient; iată deci că miza unui asemenea demers intelectual este mai mult decât interesantă.

„*Sentențiile*”, chiar dacă aparent haotic redactate, urmăresc cel puțin un dublu scop: pe de o parte să critice oravurile vremii iar, pe de altă parte, să le îndrepte prin susținerea valorilor morale fundamentale la care omul, societatea ar trebui să acceadă. Această prezentare, în oglindă, ca manieră clară a antitezei, are rolul, o dată în plus de a întregii conținutul literar al acestei părți din *Istoria ieroglifică*, în care se încadrează perfect.

Pledoaria consecventă pentru cunoaștere, pentru adevăr reprezintă fundamentul întregului „*edificiu moral*” pe care Cantemir, aici, în „*Sentenții*”, mai mult decât în celelalte lucrări îl consacră. Interesantă însă, până una alta, rămâne maniera în care cititorul ar putea accede la esența acestei pledoarii deoarece Cantemir îl „*poartă*” pe acesta, pe cititor prin labirintul lumii ordinare în care amândoi viețuiesc, arătându-i, din când în când, CALEA spre cunoaștere, spre adevăr. Cititorul, devenit adevărat partener al lui Cantemir, pare uneori, în acest periplu chiar abandonat de către scriitorul însuși. Este doar o aparență deoarece atunci când, pe moment, pare a-l lăsa singur pe cititor,

¹ *Istoria ieroglifică*, vol. I-II, București, Editura Minerva, 1983.

² Dimitrie Cantemir, „*Sentenții*”, București, Editura Gramar, 2003.

Cantemir îl pregătește de fapt pentru cunoaștere și, mai apoi pentru adevăr. Pregătirea această însă știe Cantemir trebuie să „consume” și momentul „dialogului” cititorului cu sine însuși care să determine acele schimbări în structura sa mentală și în atitudinea sa menite să-i netezească calea spre cunoaștere. Este deci o aparentă abandonare a cititorului, care se petrece în mai multe etape - care simbolic pot marca evoluția acestuia – intercalate aceste etape cu permanente momente de „regăsire” cu scriitorul. „Punctele de regăsire” între cei doi sunt determinate de factori subiectivi cum ar fi aceea că, de la punct încolo, „convin” că lumea contemporană lor trebuie îndreptată, că modelul moral preconizat de către scriitor este întrutotul pe placul cititorului și, nu în ultimul rând, prin împărtășirea unor valori comune și „prin parteneriatul definit” pe care și-l propun unul altuia când vor conchide cât sunt de singuri în demersul devenit, în cel din urmă, al amândouă.

Incursiunea aceasta în cele două lumi, cea reală, marcată de mizeria umană, și cea ideală spre care cei doi - scriitor și cititor - vor să o îndrepte pe prima, determină o legătură, până la identificare între cele două personaje. Să fi nădăjduit Cantemir că, în epocă, se va fi găsit un cititor demn să-i înțeleagă „construcția lumii morale” sau să se fi mulțumit să fie el însuși și scriitor și cititor?!

Aparent, înșirate fără legătură între ele, cele cuprinse în „Sentenții”, se află în aceeași stare de omogenitate pe care o poate avea, până la urmă natura umană.

„Zicerile” cuprinse în textul „Sentențiilor” alcătuiesc, la o analiză ce-i drept mai atentă, un tot unitar venit să-i „netezească” celui înclinat, să reflecteze asupra lor, drumul spre atingerea adevăratei condiții umane.

Mesajul esențial, sau, poate mai exact, chintesența mesajelor transmise de către Cantemir către oameni, prin intermediul acestei creații de excepție, este aparent simplu: condiția umană nu este un „dat”, dimpotrivă, este un „construct”, pe care însă nu mulți reușesc să îl atingă. Merită însă, îndubitabil, să încerce să se ridice la înălțimea condiției de om fiecare individ, care, oricum, aprioric, are datele necesare pentru a începe demersul. Cantemir, cu o desăvârșită bună-credință, îi „spune” cititorului de unde să înceapă această veritabilă „luptă” cu sine însuși, pentru propria evoluție: de la știința lucrurilor. Iată deci punctul de plecare, în viziunea cantemiriană, pentru fiecare ființă dotată cu rațiune, în demersu-i spre a-și merita numele de OM.

*”Precum știința lucrurilor este lumina minții
Așa neștiința lor este întunecarea cunoștinții.”*

„Deci, învață, tu cetitorul meu, rosturile lucrurilor pe acest Pământ, întâi și întâi, luminează-te deci și, mai apoi, privește, - cum ar zice Kant – la cerul înstelat de deasupra ta și la lumea morală din tine”. Am completa noi, cu toată deferența față de cei doi filosofi, mai adineaori invocați, căci abia după ce vei fi stăpânit cât de cât „datele” despre lumea înconjurătoare poți îndrăzni să te apleci, „cetitorule”, asupra ta și, abia mai apoi, poți înțelege „mesajul” cantemirian și cel kantian, sau orice alt „mesaj” al altui înțelept. Minte, adică rațiunea, afirmă Cantemir, trebuie să fie întâi și întâi luminată sau, mai exact meta-luminată, căci lumina la care se face aici referire este aceea unică, specială, deosebită, generată de către CUNOAȘTERE, iar această iluminare a minții este, fără îndoială, condiție sine-qua-non pentru a începe cititorul să pășească pe nesfârșitul drum al devenirii sale. Dacă mai era nevoie sau dacă nu mai era nevoie, dar parcă pentru a acoperi ambele posibile situații pentru a-l convinge pe cititor de profunzimea afirmației sale, Cantemir, folosește și aici antiteza; lumina minții celui învățat, pe de o parte și întunecarea minții celui neînvățat, pe de altă parte. Antiteza aceasta, spre folosul celui nehotărât încă, desigur că îl va determina să facă opțiunea finală spre lumină, adică spre „știința lucrurilor”, adică spre CUNOAȘTERE. Aceasta este, o primă „prezentare”,

metaforică, dinspre Cantemir, înspre cititor, a rolului cunoașterii în „construirea” condiției umane, prezentare care este cuprinsă în „Sentenția” cu numărul patruzeci și opt. Deloc întâmplător.....

După ce, același „cetitor”, este „lăsat”, de către același scriitor, să mediteze la cele aflate din cuprinsul acestei lucrări, până la „Sentenția” cu numărul șaptezeci și șase, Cantemir i se adresează astfel „cetitorului”.

*”Precum lumina soarelui a lucra poate în organele văzătoare,
Pe atât ajutorește știința în mintea aduľmecătoare”.*

Iată deci, „răsplata”, pentru acel „cetitor”, care a „reușit” să parcurgă și mai ales să pătrundă înțelesul de până aici a celor cuprinse în textul cantemirian. Ajunge acest cetitor să simtă, în „mintea aduľmecătoare”, căci așa începe să i se transforme mintea, o binefacere deosebită pe care o datorează științei pe care a reușit să o dobândească până aici. Desigur că această a doua, în ordine a succesiunii prezentării, referire la CUNOAȘTERE, la dobândirea și la rolul său, se poate constitui și ca un îndemn în plus, față de „cetitorul” de bună-credință, dar poate ostenit, de a-și continua drumul spre propria-i găsim sau regăsim pentru acel „cetitor” care are „datele necesare” să acceadă la „atingerea” condiției umane pentru acel „cetitor” care, chiar dacă vreo dată a atins sporadic adevărata condiție umană, a abandonat-o. Evident, există, sau poate exista și o a treia categorie de cetitor: acela care prin Cunoaștere a atins condiția umană, nu a abandonat-o niciodată, chiar mai mult, a înnobilit-o în fiecare zi a existenței sale. Cantemir este, în primul rând, un asemenea „cetitor”, pentru că „spiritul” acestei opere, sumar analizate aici, lasă să vină înspre noi toți, o anumită împlinire existențială, a înțeleptului, dublată de trăirea intelectuală profundă a „spectacolului omenescului” generat de cele cuprinse în propriile-i „Sentenții”.